

УДК 303.446.22

А 13

Кизилгюль АББАСОВА

МОВНІ ПРОЦЕСИ В СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ КУЛЬТУРИ ЯК ФАКТОР ІНТЕГРАЦІЇ

Мова як засіб спілкування завжди відіграла важливу роль в історії політичного розвитку суспільства. В сучасних умовах глобалізації і посилення взаємозалежності країн та регіонів світу ця роль значно зросла і числі проявляється у різноманітних напрямках розвитку культури, у тому числі й політичній.

Ключові слова: мова, символічний вияв, культура, сучасна політична культура, процес інтеграції.

Філософський контекст взаємодії мови і культури має багато аспектів, оскільки сама культура як сукупність соціальних інститутів відображує всю історію людства, систему наявних філософських знань і форм застосування їх на практиці (тут радше йдеться про духовно-культурну практику). Системний підхід створює можливість комплексного аналізу в дослідженні шляхів взаємодії мовних процесів та становлення соціальних інститутів, цінностей і стереотипів, що їх складають. Такий аналіз допоможе виявити наслідки цих змін у духовній сфері – в масовій свідомості (на рівні громадської думки і стереотипів), в науковому мисленні (це має виявитися у формуванні наукових шкіл та напрямів, у змісті прикладних досліджень), в етичній психології (у менталітеті, в релігійності, толерантності, націоналізмі), в політичній ідеології (в концепції державного суверенітету, ідеології політичної еліти), в економічному мисленні (рівень розвитку психології та ідеології підприємництва, приватновласницького духу), в естетичних

цінностях

(форми

художнього

© Аббасова Кизилгюль, 2010 мислення, переваги та оцінки). Усе це дає можливість схарактеризувати зміст самосвідомості особистості в культурі, тобто сприйняття себе і світу з огляду на сенс життя.

Ця проблема вельми ретельно досліджувалась різними інституціями. Зокрема, предметом посиленої уваги були, окрім філософських проблем мови, також проблеми науки, релігії, політики, права, моралі, естетики, праці, побуту, інших сфер культури.

Соціально-філософський рівень аналізу проблеми мовних процесів як фактора інтеграції політичної культури в сучасному суспільстві передбачає опору на досягнення не лише соціолінгвістики та політології, а й соціології, психології, загалом усієї сукупності гуманітарних і соціальних наук. Політична культура формується на основі статусно-рольових відносин у соціальних групах і між групами, сюди треба додати складні стосунки в самій мові як великій динамічній системі знакових відносин, пов'язаних із людським мисленням, почуттями, потребами. Звідси – необхідність системного підходу до проблеми, що вивчається і постійно привертає увагу вчених.

Проблема соціальної диференціації мови, яка в найзагальнішому плані лежить в основі цієї статті, завжди була в центрі уваги дослідників. В. фон Гумбольдт [3] одним із перших дослідив проблеми ролі мови в духовному житті суспільства. А.Д.Швейцер більше зупиняється на оцінці аналізу ученими соціальної структури з точки зору мовних процесів [19]. За останні півтора століття багато вчених зверталось до вивчення ролі мови в ідеології, і політиці як найважливішого комунікаційного засобу. Загальні проблеми співвідношення мови і політики розглядав також Е.Сепір; він вважав, зокрема, що реальний світ значною мірою безсвідомо базується на мовних нормах даного суспільства [15]. Приймаючи цю тезу, зауважимо, що згадана ідея була лише преамбулою аналізу в даній статті. Дж. Оруелл розглядав проблему гнучкості можливостей мовного вираження в політиці, наголошуючи, що “політична мова (це може стосуватися практично всіх

політичних партій, починаючи консерваторами і закінчуючи анархістами) створена, щоби примусити брехню виглядати правдоподібно, а нас, знехтувавши всі пристойності, – визнати неспростовною істиною те, що насправді є суцьою нісенітницею” [див: 10]. Треба згадати творчість Ж.Гумперса, І.І.Халієвої [20, 17] та їхній внесок у розробку проблеми, зокрема, мовного спілкування між соціальними спільнотами, а також пов’язану з навчанням мов. Л.М.Мухарямова у своїх розробках спробувала дати системну характеристику мовних процесів у політичному житті, вважаючи, що сьогодні “мова... перестає сприйматись лише як засіб спілкування, набуваючи рис детермінанти політичної поведінки, засобу політичного управління” [8]. Розмаїті аспекти політичної лінгвістики викладені в працях Л.Б.Нікольського [9], П.Б.Паршина [13], О.Є.Соколової [14], Ж.Блумерта [21], Л.Ж.Кальвета [22], П.Коркорана [23], Ч.Гоффмана [24], Х.Лассуела [25], У.Озолінса [26] та ін. Тут розглядаються не лише складові елементи політичного словника різних політичних груп і верств, але також їхня роль у формуванні політичних стереотипів та соціальних норм поведінки. У філософському аспекті певний аналіз співвідношення політики та філософії дав А.С.Панарін [12], проблеми символічності слова, його креативності, ролі мовних процесів у формуванні релігійних переконань та інші соціально-філософські аспекти розглядає Т.І.Біленко [1]. Отже, як видно з цього короткого огляду джерел, аспекти ролі мовних процесів у формуванні політичної культури окремо не розглядалась.

Завдання, поставлене нами в цій статті, – виокремити провідну роль мовних процесів у політичній свідомості, які, своєю чергою, відображуються у формуванні політичної культури.

Культура, особливо політична, вельми символічна; це відбувається в силу здатності мислення створювати абстракції, смисл яких відображає сутність окремих предметів чи явищ. Пошук знакових зображень, як окремих, так і системних (наприклад, мова, точні науки), пов’язаний з потребою “економії” мислення для створення логічних схем, здатних швидко перебудуватись і пристосуватись до нової ситуації. Саме ця потреба створила і створює різноманітні символи; в останні

вкладаються різні смисли – евристичні, емоційно чи ідеологічно насичені, сакральні тощо. Окрім смислової насиченості, символи часто мають і ціннісний зміст.

У культурі будь-якого народу багатство смислів буття і людини вкладені в знакові системи мови, поезії, музики, багаті побутової обрядовості, пов'язаної з образом і стилем життя. В сучасному, постсоціалістичному суспільстві країн Східної Європи, в тому числі країн СНД, життя цих знакових систем прямо пов'язане з їхнім функціонуванням та здатністю витримати “конкуренцію” з впливом подібних систем із інших регіонів, насамперед Заходу. Разом з тим середовище, в якому функціонує культура, ще відповідає вимогам ментальності кожного народу. Тут важливі проблеми ідентичності [5, 66]. Розглянемо роль мови.

Як засіб спілкування мова завжди відігравала важливу роль в історії політичного розвитку суспільства. В сучасних умовах глобалізації та посилення взаємозалежності країн і регіонів світу ця роль зростає і проявляється в таких напрямках:

- у політичних процесах;
- у системі освіти;
- у розмаїтих формах і проявах мистецтва;
- у літературних жанрах і напрямках, у процесах літературного життя;
- в науці, в тому числі в її фундаментальних та прикладних аспектах;
- у бізнесі, зокрема, у фінансах і торгівлі, які розвиваються особливо швидко;
- у побуті та сімейному житті.

Розглянемо кожен напрям детальніше, оскільки вони тісно пов'язані з процесом формування політичної культури. *В політичних процесах* роль риторики завжди була винятково значущою, про що свідчать промови знаменитих давньогрецьких і давньоримських ораторів. Оскільки політичні відносини – важлива складова суспільного життя останніх 10-15 тисяч років і вони визначають організаційне облаштування суспільства, характер управління, то його ідеали і взірці постають рамкою, чи “матрицею”, в яку укладаються ідеї про людину і довкілля.

Політичні відносини, як і будь-які інші соціальні відносини, складаються на основі певних інтересів і потреб різних груп людей – великих, середніх чи малих. В історії суспільства усвідомлення політичних відносин (у мові, літературі, мистецтві, науці – в тому числі філософській) відіграло роль стимулу для їхнього подальшого розвитку. Мало того, виникла можливість регулювання їх (відносин) через ідеологію (через маніпулювання масовою свідомістю). Сама ідеологія мала різномірний характер: до неї входили елементи всіх форм суспільної свідомості, але понад усе – релігії, і тут визначальну роль відіграла мова, в тому числі мова правлячої етнічної більшості.

Сучасні можливості інформаційно-комуникаційних технологій дають змогу вишукано маніпулювати масовою свідомістю, формувати імідж політика, лідера, впливати на електоральний вибір. Не випадково в перші роки після розпаду СРСР до виборних органів (у тому числі вищих) колишніх союзних республік, що тепер стали незалежними, потрапляло багато людей, які за своєю професійною приналежністю володіли політичною риторикою – поети, актори, журналісти, співаки, словом, ті, хто більш-менш популярний серед народу саме своїм умінням зацікавити слухача проблематикою розмови, умінням подати вербальний матеріал. Зараз цей потік “народних” депутатів зменшився, поступово замінився професійними правознавцями та бізнесменами.

Серед політиків, у тому числі й перших осіб, поширений білінгвізм, усе менше тих, хто вдається до послуг перекладача. Політичний сленг чималою мірою вростає в побут, у загальну мовну і політичну культуру; цьому також сприяє організація розмаїтих прямих трансляцій по радіо та телебаченню політичних акцій, численних реаліті-шоу за участі політичних діячів. Як наслідок політичне мислення стає розкутим, підвищується рівень політичної культури, зростає політична самосвідомість кожної людини, що виражається у вільному володінні політичною риторикою.

У системі освіти мовні контакти мають винятково велике значення. Тут процеси білінгвізму пов’язані з такими характерними особливостями освіти, як уніфікація та стандартизація,

комп'ютеризація і демократизація. Системи освіти багатьох країн входять до певних міжнародних проектів (згадаймо проект на основі Болонської декларації), звідси – потреба знати хоча б деякі міжнародні мови, що використовують у практиці обміну студентами, викладачами, навчальними програмами загалом. Історично пов'язані між собою регіони, такі, як країни Західної Європи або країни пострадянського простору, уже використовують у комунікації традиційні засоби, тобто мови, однак по мірі розвитку суспільства визрівають потреби як у застосуванні нових мов, так і в удосконаленні використання уже чинних. Саме мовний бар'єр, поряд із незнанням чи низьким рівнем знань у сфері новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, а також нестаток матеріальних засобів, перешкоджають нормальному обміну кадрами і підготовці грамотних спеціалістів у країнах, що розвиваються, в тому числі в Азербайджані. Є мовна проблема в підготовці кадрів для зарубіжних країн, зокрема, Ірану і Туреччини на ступенях бакалаврської, магістерської та докторської підготовки. Вона полягає в тому, що недосконале знання мови перешкоджає нормальному навчальному процесу, сприйняттю наукових термінів, веденню наукових досліджень. До того ж, часто в країну потрапляють молоді люди з низькою базовою підготовкою, що також заважає сприйняттю необхідної інформації та цінностей.

Треба зазначити також необхідність посиленої мовної підготовки і школярів, позаяк повинна бути належною ємність їхнього інформаційного простору в сучасному потоці інформації, швидкість і розвиток якої прямо пов'язані з розвитком інформаційних технологій; це іноді ставить непосильні завдання для розумового процесу підростаючих поколінь.

Також не варто забувати про національні пріоритети в царині рідної мови, носії якої саме через мову сприймають ментальні цінності свого етносу, отже, і тут треба вести цілеспрямовану політику щодо розвитку мовленнєвих навичок [див.: 7, а також 16]. Конкретні канали сприйняття мови – це побут, сім'я, система освіти, засоби масової комунікації, форми господарської діяльності тощо. Зараз намічаються деякі

зрушення в цих процесах, пов'язаних із сучасним періодом суспільного розвитку. Зокрема, є спроби ввести в систему навчання нові, інтерактивні методи, що, своєю чергою, потребує пошуку зручних способів сприйняття і передачі інформації за допомогою природної мови – як рідної, так і нерідної, поєднання тут сучасних комунікативних можливостей усіх знакових систем. Наголошуємо необхідність розвитку риторичних навиків у кожного учня, що відкриває нові перспективи для сприйняття і передачі інформації на ментальному та емоційному рівнях. Для цього в уроки літератури та мови, предмети гуманітарного і соціального профілю треба вводити завдання щодо практичного засвоєння мовних риторичних навичок, тим більше, що в світі наявна вельми багата методика в найрізноманітніших мовах, яку можна апробувати на рідній мові.

У розмаїтих формах і проявах мистецтва суть мовних процесів, їх значення і роль полягають в тому, що в будь-якому жанрі або роді мистецтва явно чи незримо присутнє мовлення або мовні прояви якогось іншого виду. Оскільки і тут в умовах глобалізації іде активна передача різноманітних художніх образів і цінностей, то роль мови неоціненна: багатство виражальних засобів рідної мови доповнюється можливостями запозичених слів, виразів, структур. Все це при вмілому використанні повинно сприяти вдосконаленню мовної системи, її змісту і форми; в іншому разі, коли слово замінюється якимсь штампованим зворотом чи структурою, відбувається, поза сумнівом, збіднення мовних засобів і водночас – звуження просторово-образного сприйняття світу засобами рідної мови, поворот у розумових процесах до штучних конструкцій і структур, властивих машинам-автоматам, а не людям.

Можна відмітити деякі напрями розвитку мистецтва, що відображать згадані процеси приблизно од початку ХХ століття. Наприклад, в образотворчому мистецтві під впливом міського способу життя почали формуватись нові види як фундаментального, так і декоративно-прикладного мистецтва, поезії, графіки, образотворчого мистецтва, музики тощо, широко стали розвиватись нові види ЗМІ, які нині відіграють роль новатора в розвитку знакових систем, у тому числі й мовних. Численні зміни в знаковому характері вираження смислу в

творак мистецтва знаменували собою новий злет у технократичному мисленні, нові повороти у взаємодії культурних процесів у світі. В культурі кожного народу як складовому елементі світової культури також відбуваються зміни як у бік збагачення, так і втрати деяких пріоритетів, причому чималу роль тут відіграють інтегративні процеси з уніфікації способу і стилю життя. Культура все більше стає масовою, що виражається в розвитку і формуванні різних розважальних програм, розрахованих на швидке сприйняття та емоційне задоволення далеко не високих цінностей. У всіх сферах мистецтва абстракції, символи, структури мають на собі печатку сучасної техногенної цивілізації, швидкість сприйняття яких вельми висока, що сприяє формуванню нових мовних штампів, сленгу, стилю тощо. Відбувається зміна цінностей і пріоритетів у художених образах та в їх сприйнятті. За допомогою гіпнозу, навіювання, фізичного впливу (в тому числі фізіологічного) робляться спроби досягнути бажаного, причому можливість цього обґрунтовується ідеєю єдності світу і людини [11, 10-11]. Як зупинити цей процес або переорієнтувати його? Починати треба од реформування системи освіти, що ми вже зазначили.

Які особливості мовних процесів, *що відбуваються в літературному житті, зокрема в літературних жанрах та напрямках?* Враховуючи зміну інтересів читацької публіки в бік швидкого розв'язання обговорюваної у творі проблеми, подача матеріалу повинна бути якнайдоступнішою, базуватися на гостросюжетній лінії, бути емоційно завершеною. Таким вимогам цілком відповідають детективні романи, які й користуються у публіки найбільшим попитом.

Поетія працює в основному на пам'ятні дати, на музичні жанри, на сатиру та гумор, тобто монументальність, епічність тут давно відійшли на другий план, хоча тематика може бути й філософською. Водночас це той шар мовних процесів, де класична основа мови, в тому числі літературна, використовується найактивніше і повноцінно. На жаль, деякі напрями літературної творчості, як белетристика, телевізійні усно-мовні жанри, дуже відстають від художньо-літературних; це явище характерне для кожної мови, в тому числі у

пострадянських країнах. Диктори і тележурналісти давно не дотримуються загальноприйнятих норм літературної мови; тут спостерігається формальна видимість, мізерність як мовних засобів, так і ідей, цими засобами виражених. Необхідна планомірна робота в згаданих сферах діяльності, тому що і преса, і телебачення є потужними засобами впливу на свідомість людей, вони формують як загальну культуру, так і мовну. Необхідно, на наш погляд, посилити контроль у цій сфері за допомогою спеціально створених органів.

Найбільше схильна до впливу чужорідних мов *наука, її фундаментальні та прикладні аспекти*. Відомо, що загальнонаукові поняття здійснюють “інтегративно-синтетичну функцію, яку вони реалізують у процесі зростання взаємозв’язку природознавчих, технічних, суспільних і гуманітарних наук” [18, 45]. Саме вони сьогодні найширше представлені в наукових концепціях, є предметом вивчення, і, природно, накладають відбиток на мовні процеси в освітній системі, в культурному житті загалом. Мова сьогодні підлягає глобальному впливу саме наукової термінології, і завдання мовників, представників різних галузей знань – включати їх до словарного запасу своєї мови особливо обережно, підходити до цього творчо, не використовувати в своїх працях “макаронічну” мову чи вдаватися лише до мовних кальок [див.: Карнегі Д., 2000]. Звідси – важливість міждисциплінарного підходу до вивчення мови, в тому числі наукової. Умови постійного розширення і поглиблення сфер міжкультурної комунікації в сучасному світі загалом, і в Азербайджані зокрема, потребують ґрунтовного реформування мовної освіти, в тому числі й пов’язаної з науковими парадигмами.

Проблеми мовного білінгвізму особливо актуальні *в бізнесі, зокрема, у сферах, які стрімко розвиваються: фінанси і торгівля*. Відомо, що на хвилі глобалізації бачимо саме сфери торгівлі та фінансів, тут “мова” бізнесу повинна успішно поєднуватися зі знанням природних мов [див.: 6]. Наявний зв’язок цієї проблеми з рівнем роботи системи освіти; оскільки одержані мовні навички можуть бути успішно застосовані на цьому рівні спілкування, отже, треба урізноманітнювати методи

навчання мовної комунікації, в тому числі і в різних сферах суспільного життя.

Нарешті, слід відмітити, що активні мовні процеси відбуваються *в побуті та сімейному житті*. Рівень життя, міграція, система освіти, звичаї та традиції, уклад і спосіб життя позначаються на комплексі мовних навичок, якими користуються люди, в побуті і сім'ї. Найбільш успішно процес засвоєння мовних навичок проходить у сім'ї, де батьки розмовляють різними мовами, або в багатомовному середовищі, наприклад, там, де живуть мігранти. Добрі результати одержуємо при ранньому вивченні мов дітьми. На мовну підготовку впливає середовище (оточення) і шкільна освіта. Підвищення рівня культури побуту, культури сімейних взаємин поряд із зростаючими процесами взаємозв'язку та взаємовпливу, збільшення контактів між регіонами, країнами, континентами, в тому числі й на рівні сімейних стосунків, сприятиме успішному розвитку процесів мовної асиміляції за умови збереження своєрідності та самобутності кожного з них.

З викладеного випливають такі висновки. Складність інформаційного простору сучасного суспільства, посилена боротьбою за ресурси між регіонами та народами, збагачує та ускладнює знаково-символічний зміст культури, зокрема політичної. Наше життя дуже політизоване, позаяк кожна особистість входить до системи суспільних відносин через управлінські структури на різних рівнях. Це неможливе без забезпечення прав і свобод, автономного розвитку кожної людини. Зростаючі потреби суспільного розвитку спонукають пошук нових форм спілкування в усіх сферах життєдіяльності, в політичному житті ці форми збагачуються залученням усіх можливостей інформаційно-комунікаційних технологій, за допомогою яких виявляються все нові резерви мовної комунікації. Їхнє ґрунтовне з'ясування є безпосереднім завданням науки, філософської також. Дослідження різних аспектів мовних процесів, у тому числі соціально-філософського, повинно бути реалізоване на основі залучення досягнень усіх відповідних галузей науки, дотичних до феномена мови.

Література

1. Біленко Т.І. Синергетичний потенціал вербального спілкування // Філософські науки. Збірник наукових праць (за матеріалами Всеукраїнської наукової конференції “Філософські проблеми синергетики: постнекласична трансформація наукового знання”). – 4 – 5 липня 2003 р. – Суми : Сум. ДПУ ім. А.С.Макаренка, 2003 – С. 106 – 112.
2. Борисова Е.Г. Роль русского языка в интеграции постсоветского пространства // <http://www.anti-glob.ru/st/ryazintegr.htm>
3. Гумбольдт В. О влиянии различного характера языков на литературу и духовное развитие – Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. – М. : Прогресс, 1984. – 397 с.
4. Гаспаров Б. М. Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования // <http://bookap.info/okolopsy/gasparov/gl8.shtm>
5. Иванова Н.Л. Социальная идентичность в различных социокультурных условиях // “Вопросы психологии”, 2004. – № 4. – С. 65 – 75
6. Карнеги Д. Как завоевать друзей и оказывать влияние на людей.– Екатеринбург : “Литур”, 2000. – 720 с.
7. Кулиев Г.Г. Архетипичный азеги: лики менталитета. Баку : “Ени Несил”, 2002. – 246 с.
8. Мухарямова Лайсан Музиповна. Язык и языковые отношения как предмет политической науки: теория и методология анализа : Дис... д-ра полит. наук : 23.00.01. М., 2004. – 406 с.
9. Никольский Л.Б. Язык в политике и идеологии стран зарубежного Востока. – М.: Наука, 1986. – 196 с.
10. Оруэлл Дж. Политика и английский язык // Политическая лингвистика. – Вып. 20. – Екатеринбург, 2006. – С. 280 – 294
11. Папус. Практическая магия. В 3-х частях. М. : “Ренессанс” – 1991. – 682 с.
12. Панарин А.С. Философия политики. – М.: Наука – 1994. – 367 с.
13. Паршин П.Б. Исследование практики, предмет и методы политической лингвистики // Scripta Linguisticae Applicatae. Проблемы прикладной лингвистики. – М. : “Азбуковник” – 2001. – С. 181 – 208.
14. Соколова О.Е. Политическая лингвистика // Полис. – 204. – № 4. – С. 179 – 182
15. Сепир Э. Положение лингвистики как науки // История языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях / Под ред. В.А. Звегинцева. М. : Наука, 1965.
16. Среди мифов. – Газета “Советская культура”, 19.IX.89.

17. Халева И.И. Основы теории обучения пониманию иноязычной речи. М: Высшая школа – 1989. // <http://www.ysspu.yar.ru>
18. Щелкунов М.Д. Общенаучная функция категорий философии в свете мировоззренческих оснований познания. // Методологические функции философских категорий. – Саратов: Изд. Саратов. Ун.-та – 1989. – 149 с.
19. Швейцер А. Д. К проблеме социальной дифференциации языка // Вопросы языкознания. – М. 1982 – № 5. – С. 39 – 48
20. Gumperz J. J. Linguistic and social interaction in two communities. –// American anthropologist, 1964 – v. 66, N 6, part 2.
21. Blommaert J. Language and politics, language politics, political linguistics // II Belgian Journal of Linguistics. – 1997. – № 11. – P. 1 – 8.
22. Calvet L.-J. Language Wars and Linguistic Politics. – Oxford: Oxford university Press, 1998. – XV, 211 p.
23. Corcoran P. Language and Politics // II New Directions in Political Communication. A Resource Book. – London, New Delhi: 1990. – P. 51 – 85.
24. Hoffman Ch. An Introduction to Bilingualism. – L.; N.Y. : Longman, 1991. – XI, 290.
25. Lasswell H. The Language of Power II Language of Politics. // Studies in quantitative semantics. – Cambridge: The M.I.T. Press, 1965 / – P. 3 – 19.
26. Ozolins U. Language policy and political reality II International Journal of the Sociology of Language. – 1996 – Vol. 118. – P. 181 – 200.

Кызылгюль Аббасова. Языковые процессы в современной политической культуре как фактор интеграции. Язык как средство общения всегда играл важную роль в истории политического развития общества. В современных условиях глобализации и усиления взаимозависимости стран и регионов мира эта роль возросла и проявляется в различных направлениях развития культуры, в том числе и политической.

Ключевые слова: язык, символическое выражение, культура, современная политическая культура, процесс интеграции.

Abbasova Kyzylgyul. Language processes in the modern political culture as integration factor. Language as dialogue means always played an important role in the history of political development of the society. In modern conditions of globalization

and strengthening of interdependence of the countries and world regions this role has amplified and has displays in various directions of development of culture, including political one.

Key words: language as symbolical expression of culture, modern political culture, integration process.